

De leeslijst
van het
BoekenOverleg

~

*10 prioriteiten
voor 5 jaar beleid*

Memorandum
BoekenOverleg
2019

3	10 prioriteiten
7	Inleiding
9	Realisaties BoekenOverleg
10	Prioriteiten op Vlaams niveau
25	Prioriteiten op federaal niveau
28	Prioriteiten op Europees niveau

10 prioriteiten

1 Stijging van de middelen

Als we kijken naar de evolutie van de financiële middelen die de afgelopen twintig jaar door de Vlaamse overheid aan het letterenbeleid zijn besteed, ontstaat een ontvullend beeld. Procentueel gezien gaat er nu minder geld naar de letteren dan bij de oprichting van het Vlaams Fonds voor de Letteren (VFL) in 1999. Het BoekenOverleg vraagt daarom een adequate financiering van het letterenveld, die rekening houdt met de cumulatieve achterstand van de afgelopen twintig jaar. Concreet vraagt het BoekenOverleg middelen voor de indexering van de loonkosten en de werkingsmiddelen. Daarnaast zijn bijkomende middelen nodig om in te spelen op de noden en behoeften die samenhangen met de evoluties binnen de maatschappij en binnen de sector. Ook vraagt het BoekenOverleg om daar waar de overheid specifieke bijkomende opdrachten toekent systematisch voldoende financiële middelen te voorzien om deze naar behoren te kunnen uitvoeren.

2 Inzet op leesbevordering

Het BoekenOverleg vraagt de Vlaamse overheid zich inhoudelijk én financieel te engageren voor de uitvoering van een ambitieus, gecoördineerd en resultaatgericht Actieplan Leesbevordering. We vragen de ministers van Cultuur, Onderwijs, Welzijn, Sociale Zaken, Armoede en Economie het belang en de impact van leesbevordering op hun eigen beleidsterrein te erkennen, de voor hen relevante punten uit het actieplan in hun eigen beleidsnota's op te nemen en voor de uitvoer van hun engagement de nodige middelen te voorzien.

Concreet vraagt het BoekenOverleg onder meer dat er voldoende budget wordt voorzien om in de beleidsperiode 2020-2024 het project Boekstart te kunnen uitrollen in heel Vlaanderen.

Het BoekenOverleg vraagt daarenboven met aandrang dat de Vlaamse overheid van leesbevordering in het onderwijs een prioriteit maakt en verwijst hiervoor onder meer naar de aanbevelingen en voorstellen voor acties van de Vlaams-Nederlandse Taalraad Begrijpend Lezen.

3 Charter voor meer inclusie

Om het bereik van de letteren te verbreden, wil het literaire veld zich verder openstellen voor groepen in de samenleving die op dit moment, omwille van hun socio-economische of culturele achtergrond, of omwille van een (fysieke) beperking, nog drempels ervaren. De sector engageert zich er via een charter voor om werk te maken van meer inclusie en is bereid hiervoor inspanningen te leveren. Het BoekenOverleg vraagt aan de Vlaamse overheid middelen om concrete plannen en noodzakelijke initiatieven te realiseren zodat hier op een duurzame manier op kan worden ingezet.

4 Verdere uitbouw geïntegreerd letterenbeleid

Een ambitieus geïntegreerd letterenbeleid vraagt om een adequate financiering. Er is een aanzienlijke kloof tussen de beschikbare middelen enerzijds en de uitdagingen en ambities anderzijds. Het BoekenOverleg vraagt daarom prioritair het volgende:

- ~ Extra middelen voor de verdere uitbouw, verfijning, dynamisering en innovatie van organisaties uit het letterenveld, rekening houdend met de indexeringskosten en de werkmiddelen.
- ~ Een jaarlijkse, structurele verhoging met € 100.000 van het budget voor vertalingen in het buitenland en een jaarlijkse, structurele verhoging met € 75.000 van het budget voor buitenlandse presentaties. Dit is nodig om het succesverhaal van het Vlaams-Nederlandse gastlandschap op de Frankfurter Buchmesse te kunnen voortzetten.

- ~ Een verhoging met € 75.000 van het jaarbudget voor de auteurslezingen, om dit uiterst succesvolle programma verder te kunnen laten groeien. De structurele ondersteuning vanuit de beleidsdomeinen Onderwijs en/of Welzijn is daarbij wenselijk.
- ~ Een jaarlijks bedrag van € 100.000, geoormerkt voor beleidsgericht sectoronderzoek (onder andere een vervolgonderzoek naar lees-, leen- en koopgedrag), informatiebundeling en -verspreiding.

5 Ondersteuning van bibliotheken

Het BoekenOverleg vraagt om de openbare bibliotheken te blijven ondersteunen in alle facetten van hun werking, te zorgen voor voldoende bibliotheekexpertise binnen het departement CJM, een goedwerkende digitale basisinfrastructuur aan te bieden en zowel schaalvergroting als beleidsdomeinoverschrijdend werk via het nieuwe Steunpunt Bovenlokale Cultuur te stimuleren. Ook financiële investeringen in de structurele samenwerking tussen bibliotheken en scholen en onderzoek naar en betrouwbare monitoring van evoluties in de sector als basis voor toekomstig beleid blijven essentieel.

6 Ontsluiting van literair erfgoed

Het BoekenOverleg vraagt voldoende middelen voor een betere ontsluiting van het literair erfgoed.

7 Optrekken van de leenvergoeding

Het BoekenOverleg vraagt om bijkomende middelen voor het optrekken van de leenvergoeding naar het Europese gemiddelde.

8 Uitbouw e-depot

Het BoekenOverleg vraagt dat Vlaanderen structureel betrokken wordt bij de uitbouw en werking van het e-depot en het webarchief. Primair gaat het hier om een (beveiligde) gedistribueerde toegang tot de digitale collectie voor de partnerbibliotheken van de vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheken. Daarnaast vraagt het BoekenOverleg voor de bibliotheken voor mensen met een leesbeperking een werkproces waarbij gedeponeerde (digitale) publicaties ook (tijdelijk) beschikbaar zijn voor de omzetting naar een aangepast leesformaat.

9 Aangepaste taxshelter

Het BoekenOverleg vraagt aan de federale overheid om het instrumentarium van de taxshelter in een aangepaste vorm ook beschikbaar te maken voor het letteren- en boekenvak.

10 Europese subsidies en maatregelen voor de letteren

Het BoekenOverleg vraagt aan de Europese volksvertegenwoordigers om zich in te zetten voor cultuursubsidies op Europees niveau, in het bijzonder voor programma's rond lezen/literatuur in onderwijs/cultuur. Verder vraagt het BoekenOverleg om in nauw overleg met de gebruikers een correcte regeling uit de werken met betrekking tot de vergoeding voor het online gebruik van auteursrechtelijk beschermde teksten.

Inleiding

Het BoekenOverleg is het platform waarin alle relevante spelers uit het waardenetwerk van het boek in Vlaanderen vertegenwoordigd zijn. Het BoekenOverleg behartigt de gezamenlijke belangen van de boeken- en letterensector en streeft naar gemeenschappelijke standpunten, met respect voor de diversiteit en de autonomie van de verschillende actoren. Om die opdracht te vervullen gaat het BoekenOverleg systematisch in gesprek met relevante vertegenwoordigers van beleidsdomeinen op Vlaams, federaal en Europees niveau.

Het BoekenOverleg wordt door de Vlaamse minister van Cultuur formeel erkend als de eerste en belangrijkste gesprekspartner voor letteren-gerelateerde thema's. In de beheersovereenkomst tussen de Vlaamse overheid en het Vlaams Fonds voor de Letteren (VFL) heeft de minister de secretariaatsfunctie en managementondersteuning van het BoekenOverleg expliciet toevertrouwd aan het VFL en omschreven als een belangrijk onderdeel van het algemene takenpakket van deze instelling.

Het BoekenOverleg ijvert voor een beleid (op Vlaams, federaal én Europees niveau) dat de creatie en de productie van boeken extra stimuleert, een ruime verspreiding en promotie van het boek garandeert, prioritair inzet op leesplezier, opleiding en innovatie bevordert en consequent aandacht besteedt aan het groeiende belang van de internationale context en de bewaring en ontsluiting van het boeken- en letterenerfgoed. Om al deze ambities waar te kunnen maken, is een verdere versterking van het geïntegreerde letterenbeleid, zoals dat vandaag belichaamd en aangestuurd wordt door het VFL, noodzakelijk. Het BoekenOverleg streeft naar een betere samenwerking tussen alle partners en beleidsdomeinen om de beschikbare middelen zo efficiënt mogelijk in te kunnen zetten. Tezelfdertijd pleit het voor minder versnippering van de middelen en meer coördinatie om zo ook op lange termijn een coherent beleid te kunnen realiseren.

Het belang van het boek als cultuurgoed valt niet te overschatten. Boeken spelen een cruciale rol in het ontwikkelen, bewaren, verspreiden en delen van cultuur. Een laagdrempelige en zo divers mogelijke toegang tot dit cultuurproduct vormt dan ook een voorwaarde voor een democratische en inclusieve samenleving.

Het boek moet zich grotendeels staande zien te houden in de economische arena, waarin vraag en aanbod de agenda bepalen. In zijn papieren, digitale of andere afgeleide verschijningsvorm bevindt het boek zich nadrukkelijk op het snijvlak tussen economische en culturele belangen. Tegelijkertijd biedt het boek een zeer belangrijke maatschappelijke, emancipatorische en sociale meerwaarde. Het boek speelt een cruciale rol in de uitdagingen rond armoedebestrijding en laaggeletterdheid en is een belangrijk instrument in de realisatie van een inclusieve samenleving.

Het evenwicht tussen al deze soms moeilijk verenigbare belangen vraagt om een consequente en ambitieuze voortzetting van een geïntegreerd letteren- en boekenbeleid. Het vraagt vooral ook een ruimere financiële armslag om het uitgebreide en diverse beleidsspectrum van auteur tot lezer op een kwalitatieve wijze te kunnen ondersteunen en uit te bouwen in een samenwerking tussen alle partners van het BoekenOverleg. Overleg en samenwerking tussen de beleidsdomeinen Cultuur, Onderwijs, Economie en Welzijn zijn essentieel om daarin te slagen.

Realisaties *BoekenOverleg*

Het BoekenOverleg slaagt er al meer dan tien jaar in om alle belangrijke thema's binnen het boeken- en letterenveld op een structurele wijze te behandelen in een breed sectoraal overleg. Dat heeft het voorbije decennium bij elke verkiezing geresulteerd in een uitgebreid memorandum, dat ook telkens persoonlijk aan politici en partijbesturen werd overhandigd. Het BoekenOverleg is erg blij met het feit dat deze positieve samenwerking in het verleden meerdere malen tot concrete resultaten heeft geleid.

In het Vlaamse regeerakkoord (2014-2019) en in de beleidsnota van Vlaams minister van Cultuur Sven Gatz werden de volgende prioriteiten overgenomen: een gereguleerde boekenprijs, een beleidsdomeinoverschrijdend Actieplan Leesbevordering, een regeling voor non-fictiewerkbeurzen bij het VFL en een generieke boekencampagne. Deze prioriteiten zijn inmiddels geheel of gedeeltelijk gerealiseerd. Voortbouwend op deze traditie presenteert het BoekenOverleg nu andermaal een memorandum met een duidelijk en concreet programma.

Prioriteiten op Vlaams niveau

Budgettaire uitdagingen

Er is de laatste twintig jaar nog nooit zo weinig geld uitgetrokken voor cultuur als in 2019. Na een kleine opleving in 2017 en 2018 zijn we teruggevallen naar het niveau van 2016 toen slechts 1,12% van de totale begroting van de Vlaamse regering ten goede kwam aan het beleidsdomein Cultuur.

In vergelijking met de totale kunstensector zijn de middelen die door de Vlaamse regering geïnvesteerd worden in de letterensector (op Vlaams niveau via het VFL) bovendien uiterst laag. Procentueel gezien zitten we nu zelfs onder het niveau van 1999, het jaar waarin het VFL werd opgericht. Dat heeft de afgelopen twintig jaar tot een cumulatief opgebouwde achterstand geleid die onvoldoende groeikansen biedt en te weinig dynamiek mogelijk maakt. Daarenboven is er sprake van een verregaande erosie van de beschikbare middelen, zodat er relatief minder geld terecht komt bij auteurs, leesbevorderaars en andere actoren in het veld. Dat komt doordat er, in tegenstelling tot het Kunstendecreet, nooit middelen zijn voorzien voor de indexatie van de lonen van de personeelsleden in de letterensector (met aanzienlijke uitdagingen in PC 329). In diezelfde periode van twintig jaar is er ook nooit een inflatiecorrectie toegepast voor de normale werkmiddelen.

Historisch overzicht subsidies letterenbeleid vs. middelen voor cultuur / totale Vlaamse begroting (in euro)

	Totale begroting Vlaamse regering	Middelen voor cultuur	Percentage cultuur t.o.v. totale begroting	Geïntegreerd letterenbeleid (VFL)	Percentage geïntegreerd letterenbeleid t.o.v. totale middelen voor cultuur
1999	14.600,000 miljoen	219,585 miljoen	1,50%	3,242 miljoen	1,47%
2004	17.939,000 miljoen	356,110 miljoen	1,99%	4,058 miljoen	1,13%
2009	23.900,000 miljoen	471,938 miljoen	1,97%	3,951 miljoen	0,94%
2014	27.455,924 miljoen	507,588 miljoen	1,85%	5,969 miljoen	1,17%
2016	39.766,016 miljoen	444,779 miljoen	1,12%	6,528 miljoen	1,46%
2017	40.807,584 miljoen	465,715 miljoen	1,14%	5,951 miljoen	1,27%
2018	44.511,617 miljoen	513,305 miljoen	1,15%	6,681 miljoen	1,30%
2019	46.329,921 miljoen	517,694 miljoen	1,12%	6,865 miljoen	1,32%

Het BoekenOverleg vraagt een adequate financiering van de letterensector die rekening houdt met de indexering van de loonkosten en die afgestemd is op het groeiende aantal uitdagingen en opdrachten.

Het BoekenOverleg vraagt om voldoende financiële middelen te voorzien om te kunnen inspelen op uitdagingen in de sector en om bijkomende opdrachten naar behoren te kunnen uitvoeren (zowel qua personeel als qua werkmiddelen).

Het BoekenOverleg vraagt om vanaf 2019 budget te voorzien in de Vlaamse begroting om de lonen in de letterensector te indexeren bij overschrijding van de spilindex.

Inzet op leesbevordering

Onderzoek – op Vlaams en op Europees niveau – naar de leesmotivatie en leesvaardigheid van kinderen én volwassenen (ouders, kinderverzorgers, leerkrachten) levert verontrustende resultaten op. Ook de recente cijfers over toenemende laaggeletterdheid zijn zorgwekkend. Deze onderzoeken vragen om daadkrachtige maatregelen om de negatieve trend te keren. De impact van deze neergang is op korte en lange termijn nefast, zowel voor de maatschappelijke ontwikkeling (economisch, sociaal, cultureel), als de persoonlijke ontwikkeling (intellectueel, emotioneel, creatief, emancipatoir) van zowel de huidige als de toekomstige generaties. Het BoekenOverleg ondersteunt de aanbevelingen uit het recente PIRLS-Onderzoeksrapport (2016) en onderstreept de noodzaak en het belang van meer leesplezier (op school en thuis). Met het **Vlaams Actieplan Leesbevordering** willen we het Strategisch Plan Geletterdheid 2017-2024 verder versterken.

Maar leesbevorderingsacties horen net zo goed thuis in Vlaamse actieplannen voor armoedebestrijding, geestelijke gezondheidszorg of opvoedingsondersteuning en kindverzorging. Om tot een krachtig leesbevorderingsbeleid te komen met échte impact is een structurele en evenwichtige samenwerking tussen de verschillende beleidsdomeinen nodig. Om alle campagnes, programma's, trajecten en acties meer slagkracht te geven, zijn bijkomende middelen onontbeerlijk.

Het BoekenOverleg vraagt de Vlaamse overheid zich inhoudelijk én financieel te engageren voor de uitvoering van een ambitieus, gecoördineerd en resultaatgericht Actieplan Leesbevordering. We vragen de ministers van Cultuur, Onderwijs, Welzijn, Sociale Zaken, Armoede en Economie het belang en de impact van leesbevordering op hun eigen beleidsterrein te erkennen, de voor hen relevante punten uit het actieplan in hun eigen beleidsnota's op te nemen en voor de uitvoer van hun engagement de nodige middelen te voorzien.

Uitrol van Boekstart over alle Vlaamse steden en gemeenten

Sinds 1 januari 2018 investeert de Vlaamse overheid (ministerie van Cultuur) in Boekstart, een programma dat wordt gecoördineerd door Iedereen Leest. Boekstart wil ouders met baby's en peuters zo vroeg mogelijk in contact brengen met het (voor)lezen van boeken. Volgens een model van cofinanciering kunnen gemeenten/steden instappen in het Boekstart-programma. De Vlaamse overheid financiert het babypakket voor elk kind dat in de deelnemende gemeente/stad wordt geboren. Eind 2018 namen er meer dan 200 gemeenten uit Vlaanderen en Brussel deel aan het programma. In 2019 en 2020 wordt verdergewerkt aan de uitbreiding. Elke stad/gemeente stapt in op vrijwillige basis en engageert zich bij voorkeur voor meerdere jaren. Tegelijkertijd wordt er ook verdergewerkt aan de verankering en verduurzaming van het programma in de reeds deelnemende gemeenten.

Boekstart zet in op beleidsdomeinoverstijgende netwerkvorming (bibliotheken als spil samen met Huizen van het Kind, consultatiebureaus Kind & Gezin en andere partners uit welzijn, onderwijs, armoedeorganisaties), expertisevorming (opleiding van bibliotheekmedewerkers, kinderopvang en vrijwilligers consultatiebureaus, inrichten van baby- en peutervriendelijke leesomgevingen in bibliotheken, lerende netwerken, ervaringsuitwisselingen, inspiratiedagen) en sensibilisering van ouders om thuis voor te lezen en boeken in huis te halen en/of naar de bibliotheek te gaan.

Het BoekenOverleg vraagt de Vlaamse overheid voldoende middelen vrij te maken om Boekstart na een geslaagde opstartfase in de beleidsperiode 2020-2024 verder uit te kunnen rollen in heel Vlaanderen. Duurzame resultaten kunnen bij leesbevordering enkel behaald worden door langdurige inspanningen en een structurele uitbouw en verankering in het beleid van de lokale besturen.

Leesbevordering in het onderwijs

Al sinds het PISA-onderzoek uit 2009 zien we een verontrustend gebrek aan leesinteresse bij kinderen en jongeren. Tal van onderzoeken hebben deze bevindingen bevestigd en zelfs versterkt. De resultaten van PIRLS (2016) toonden bovendien aan dat het Vlaamse onderwijs op dat vlak versneld terrein verliest tegenover de andere OESO-landen. Vanuit het BoekenOverleg kreeg de Universiteit Antwerpen de opdracht om Vlaamse en Brusselse lerarenopleidingen te bevragen naar hun eigen inspanningen en (lees)beleidvisie. Recente onderzoeken en publicaties tonen het belang aan van lezen en wijzen zelfs op de effecten die literatuur heeft op de fysieke ontwikkeling van onze hersenen, op het aanleren van empathie en het groeien in burgerschap.

In de formulering van de nieuwe eindtermen is de term ‘leesplezier’ op het laatste moment gesneuveld. Het BoekenOverleg betreurt dit ten zeerste, maar ziet wel kansen om binnen het huidige kader een gunstig leesklimaat in onze scholen te realiseren. In het overleg met de verschillende onderwijsverstrekkers moet geïnvesteerd worden in de modernisering van het onderwijs door:

- ~ meer aandacht te geven aan een breed leesaanbod, waarbij kwalitatieve, klassieke en recente (jeugd)literaire teksten een vaste waarde hebben;
- ~ scholen te wijzen op de noodzaak van een schoolbreed gedragen leesbeleid;
- ~ de samenwerking tussen school en bibliotheek te intensifiëren vanuit de versterkende rol van beide partners.

Het BoekenOverleg vraagt dat de Vlaamse overheid van leesbevordering binnen het onderwijs een prioriteit maakt. Naast beleidsoverschrijdend overleg is het ook nodig voldoende middelen te voorzien om scholen te bereiken, te begeleiden en te ondersteunen.

Daarnaast wil het BoekenOverleg actief betrokken worden bij de ontwikkelcommissies die zich gaan buigen over de hervorming van het secundair onderwijs en de nieuwe eindtermen voor het basisonderwijs.

Het BoekenOverleg vraagt ten slotte om de lerarenopleiding sterker af te stemmen op de (lees)noden van het onderwijs, zodat leerkrachten deskundige leesbegeleiders worden.

Meer inclusie in de letterensector

Om het bereik van de letteren te verbreden, wil het literaire veld zich verder openstellen voor groepen in de samenleving die op dit moment omwille van hun socio-economische of culturele achtergrond, of omwille van een (fysieke) beperking, nog drempels ervaren. Het BoekenOverleg beschouwt de investering in meer inclusie binnen de boeken- en letterensector als een prioriteit voor de komende jaren. Via een charter met concrete voorstellen zullen alle leden van het BoekenOverleg zich ervoor engageren om tot meer inclusie te komen binnen de literaire sector. Per partner zal een aantal concrete actiepunten worden bepaald.

De letterensector engageert zich er via een charter voor om werk te maken van meer inclusie en is bereid hiervoor de noodzakelijke inspanningen te leveren. Het BoekenOverleg vraagt aan de Vlaamse overheid de nodige financiële incentives om concrete plannen en noodzakelijke initiatieven te realiseren zodat hier op een duurzame manier op ingezet kan worden.

Verdere uitbouw van een ambitieus geïntegreerd letterenbeleid

Het VFL heeft een omvangrijke opdracht en een belangrijke verantwoordelijkheid ten aanzien van de boeken- en letterensector. Het VFL draagt via een geïntegreerd letterenbeleid zorg voor een dynamisch en divers letterenveld, onder andere door middel van de ondersteuning van auteurs, vertalers en literaire organisaties.

Om het ambitieuze meerjarenplan van het VFL en de talrijke opdrachten die in de beheersovereenkomst tussen de Vlaamse overheid en het VFL zijn vastgelegd te kunnen uitvoeren, zijn extra middelen nodig. Het auteurslezingenbeleid is één van de meest laagdrempelige manieren om het lezen te bevorderen. De inkomsten uit auteurslezingen vormen bovendien een steeds

belangrijker onderdeel in de inkomensmix van auteurs. Er zijn bijkomende middelen nodig om dit succesvolle instrument gestaag te laten groeien.

Het BoekenOverleg vraagt aan de Vlaamse overheid voldoende middelen om prioritair in te zetten op volgende uitdagingen:

- ~ Om het succesverhaal van het Vlaams-Nederlandse gastlandschap op de Frankfurter Buchmesse te kunnen voortzetten is een jaarlijkse, structurele verhoging met € 100.000 nodig van het budget voor vertalingen in het buitenland, en een jaarlijkse, structurele verhoging met € 75.000 van het budget voor buitenlandse presentaties.*
- ~ Om het uiterst succesvolle programma van de auteurslezingen verder te kunnen laten groeien, vraagt het BoekenOverleg een verhoging met € 75.000 van het jaarbudget voor de auteurslezingen. De structurele ondersteuning vanuit de beleidsdomeinen Onderwijs en/of Welzijn zijn daarbij wenselijk, omdat een groeiend aandeel van de lezingen in scholen, klasbezoeken in bibliotheken en welzijnsorganisaties plaatsvindt.*

Er is nood aan een betere en bredere verspreiding van literatuur. Niet alle genres komen even gemakkelijk aan bod, noch wordt elke streek en iedere leeftijds- of doelgroep even goed bereikt en ook op het vlak van talentontwikkeling zou er meer oog kunnen zijn voor diversiteit. Zowel bestaande literaire organisaties als nieuwe initiatieven zouden hier een bijdrage aan kunnen leveren. Het kader waarin dit gebeurt en de prioritaire opdracht van de verschillende spelers moeten dan evenwel scherper worden afgelijnd. Bovendien moeten de (nieuwe) takenpakketten in overeenstemming worden gebracht met de beschikbare financiële middelen. Momenteel is er sprake van overbevraging en irreële verwachtingen.

Het BoekenOverleg vraagt de verdere uitbouw en verfijning van het literair middenveld. Daarvoor is een adequate financiering nodig die rekening houdt met de indexering van de loonkosten en die afgestemd is op de groeiende verwachtingen. Het BoekenOverleg vraagt om bij toekenning van bijkomende taken ook systematisch voldoende financiële middelen te voorzien om deze opdrachten naar behoren te kunnen uitvoeren (zowel qua personeel als qua werkmiddelen).

Op dit moment bestaat er geen steunpunt voor literaire actoren. Waar kunstenaars en kunsteninstellingen zich kunnen wenden tot Kunstenpunt en de erfgoedsector FARO kent, is er voor auteurs, vertalers en andere literaire professionals en organisaties geen plek om hun sectorspecifieke handelingsrepertoire uit te breiden. Bovendien is er een grote nood binnen de sector aan gerichte kennisopbouw via dataverzameling en onderzoek om zo te kunnen werken op basis van feiten en de beleidskeuzes van een wetenschappelijke onderbouwing te kunnen voorzien. Momenteel moet de sector zich vaak beroepen op extern (buitenlands) onderzoek dat vaak onvoldoende geënt is op de specifieke Vlaamse context en dat niet altijd inspeelt op de concrete noden. Het VFL kan deze taak, in samenspraak met de sector, enkel opnemen als er ook voldoende middelen voor ter beschikking worden gesteld.

Het BoekenOverleg vraagt Vlaanderen om middelen vrij te maken voor de professionalisering van literaire actoren, zodat het VFL een broodnodige steunpuntfunctie kan ontwikkelen. Concreet vraagt het BoekenOverleg extra financiering voor onderzoek en monitoring. Als het VFL zijn taak met betrekking tot beleidsgericht sectoronderzoek, informatiebundeling en -verspreiding serieus wil nemen, is hiervoor een extra budget nodig van minstens € 100.000. Om te beginnen wil het VFL zo snel mogelijk werk maken van een vervolgonderzoek naar lees-, leen- en koopgedrag (2011).

Nood aan literaire prijzen

Sinds 2018 heeft Vlaanderen geen literaire prijzen met (inter)nationale uitstraling meer. De prijzen die er in het Nederlandse taalgebied toe doen worden allemaal in Nederland uitgereikt. De prijs van de Vlaamse Gemeenschap voor literatuur (Ultima) is zinvol en gewaardeerd, maar kan het gemis aan minstens één grote Vlaamse literaire prijs voor de genres fictie, non-fictie, strips en kinder- en jeugdliteratuur niet opvullen. Jaarlijkse literaire prijzen zorgen zowel voor publiciteit en kwaliteitsbevordering als voor de erkenning van auteurschap. Ze onderstrepen bovendien het maatschappelijk belang van de literatuur. Het wordt tijd dat ook de overheid het belang van literaire prijzen inziet.

Het BoekenOverleg vraagt voldoende budget om, aanvullend op de middelen uit de markt, een beperkt aantal literaire prijzen in Vlaanderen mogelijk te maken voor fictie, non-fictie, strips en kinder- en jeugdliteratuur.

Uitbouw Vlaams-Nederlandse samenwerking

De Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL) is een digitale collectie van teksten die behoren tot de Nederlandse letterkunde, taalkunde en cultuurgeschiedenis van de vroegste tijd tot het heden, afkomstig uit het hele Nederlandse taalgebied. Sinds 2015 heeft de DBNL het statuut van een Vlaams-Nederlands programma dat wordt aangestuurd door de Koninklijke Bibliotheek van Nederland (die het gros van de uitvoering op zich neemt), de vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheken en de Taalunie (die ook instaat voor de financiering).

De komende jaren is een inhaalbeweging voorzien voor het digitaliseren van Vlaamse teksten en ook voor initiatieven om data nog meer te kunnen delen met onderzoekers, organisaties en liefhebbers. Om Vlaamse werken aan te leveren, de rechten ordentelijk te regelen en de grensoverschrijdende samenwerking tussen Vlaamse en Nederlandse partijen in de werelden van de letteren, het cultureel erfgoed, het onderwijs en het onderzoek verder te stimuleren, is de komende jaren bijkomende structurele ondersteuning vanuit Vlaanderen nodig. Een stevigere verankering van de DBNL in Vlaanderen zorgt voor een betere Vlaams-Nederlandse balans en betere valorisatie in Vlaanderen van de eerder geleverde inspanningen en gemaakte investeringen.

Het BoekenOverleg vraagt dat de Vlaamse regering in haar toelage aan de Taalunie bijkomende structurele middelen voorziet voor de coördinatie van de DBNL in Vlaanderen door de vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheken en voor de opname en ontsluiting van meer Vlaamse teksten in de DBNL.

De Nederlandse Taalunie en de letterenfondsden in Vlaanderen en Nederland hebben concrete afspraken gemaakt over een betere taakverdeling. De Prijs der Nederlandse Letteren en de Toneelschrijfprijs (vroeger de Taalunie

Toneelschrijfprijs) worden voortaan door de letterenfondsden georganiseerd, in samenwerking met verschillende partners. Ook de middelen voor het literaire grensverkeer werden toevertrouwd aan de letterenfondsden, om de samenwerking tussen Vlaanderen en Nederland te blijven stimuleren. Die laatste middelen zijn het afgelopen decennium via diverse besparingsrondes systematisch afgenomen, hoewel de noodzaak om elkaars literatuur beter te kennen en te promoten is toegenomen. Een inhaalbeweging vanuit gedeelde doelstellingen en via duurzame projecten is dan ook meer dan noodzakelijk. Nu de Vlaams-Nederlandse actoren na de reflectie-oefening tot een optimale onderlinge afstemming zijn gekomen, is versterking op dit moment extra zinvol. Bijkomende aandacht voor literaire organisatoren als grensoverschrijdende bemiddelaars is hier de aangewezen weg.

Het BoekenOverleg vraagt dat Vlaanderen samen met Nederland de middelen voor literair grensverkeer substantieel verhoogt om de kennismaking en vanzelfsprekende omgang met elkaars literatuur te blijven stimuleren.

Ondersteuning bibliotheken

Universitaire bibliothekopleiding

De bibliotheeksector ondergaat een transformatie van collectiegericht naar gebruikergestuurd, van fysiek naar digitaal. De impact van maatschappelijke ontwikkelingen zoals vergrijzing, toenemende diversiteit en meertaligheid is niet te onderschatten. Een complexere samenleving plaatst de bibliotheekwerking voor nieuwe uitdagingen en stelt steeds hogere eisen aan de medewerkers. Opleiding, vorming en voortdurende bijscholing zijn vandaag meer dan ooit cruciaal. Er is nood aan goed opgeleide mensen die een grondige kennis van informatiebeheer combineren met managementvaardigheden en een brede kijk op de maatschappelijke ontwikkelingen. Sinds 2015 bestaat er in Vlaanderen echter geen universitaire bibliothekopleiding meer.

Het BoekenOverleg vraagt de Vlaamse regering om in samenwerking met beroepsverenigingen en hoger en universitair onderwijs de nodige stappen te zetten om te komen tot een nieuwe universitaire bibliothekopleiding.

Ondersteuning voor openbare bibliotheken

De voorbije legislatuur werd het Vlaamse bibliotheekbeleid drastisch teruggeschroefd. De definitie van en de criteria voor de openbare bibliotheek in Vlaanderen werden geschrapt uit het lokale cultuurbeleid. De Vlaamse middelen voor openbare bibliotheken verdwenen zonder oormerking in het gemeentefonds. Het streekgericht bibliotheekbeleid van de provincies werd opgedoekt en de restanten ervan ondergebracht bij het Departement Cultuur, Jeugd en Media. Ook Locus, het steunpunt voor het lokale cultuurbeleid, werd opgeheven. Het nieuwe steunpunt voor lokale en bovenlokale cultuurwerking dat momenteel opgericht wordt, zal vooral transversaal en bovenlokaal werken. De subsidies voor de bibliotheekvereniging VVBAD werden stopgezet. Toch beloofde de Vlaamse overheid om de bibliotheeksector te blijven ondersteunen. De sector beschikt echter niet langer over de geschikte instrumenten. Alleen Cultuurconnect is er nog, de organisatie die bibliotheken en cultuur- en gemeenschapscentra ondersteunt in het waarmaken van hun doelen in de digitale samenleving. Deze organisatie ontwikkelt onder meer het eengemaakt bibliotheeksysteem, naast andere essentiële digitale diensten voor openbare bibliotheken. Maar onze samenleving is méér dan enkel digitaal. Vlaanderen moet sterk blijven inzetten op het bestaande fysieke en digitale netwerk van de lokale openbare bibliotheken.

Het BoekenOverleg vraagt aan de Vlaamse overheid:

- 1. Blijf de openbare bibliotheken ondersteunen in alle facetten van hun werking.*
- 2. Zorg voor voldoende bibliotheekexpertise binnen het Departement Cultuur, Jeugd en Media.*
- 3. Een goedwerkende digitale basisinfrastructuur is een basisvoorwaarde voor een toekomstgerichte bibliotheek. Behoud de middelen bij Cultuurconnect om dit te kunnen realiseren.*
- 4. Het nieuwe Steunpunt Bovenlokale Cultuur moet de discussie over schaalvergroting in de bibliotheeksector stimuleren en beleidsdomein-overschrijdend werken ondersteunen.*
- 5. Voorzie een toegankelijk en transparant systeem van projectfinanciering, als broodnodige aanvulling bij de gemeentelijke financiering.*

Samenwerking tussen bibliotheken en onderwijs

Bibliotheken en onderwijs zijn natuurlijke partners. Bibliotheken werken daarbij niet alleen samen met het basis- en secundair onderwijs, maar ook met basiseducatie en centra voor volwassenenonderwijs. Bibliotheken evolueren samen met de maatschappij: zij vertalen de complexiteit en de uitdagingen, maar ook de kracht van nieuwe ontwikkelingen in hun collectie en programmatie. Zo bieden zij een omgeving waarin jongeren en volwassenen kunnen leren, experimenteren en zich verder ontwikkelen, dit alles in een context die rekening houdt met hun noden en interesses.

Toch blijft deze samenwerking dikwijls ad hoc. De meerwaarde die bibliotheken bieden in een onderwijscontext wordt nog te weinig beleidsmatig erkend of structureel benut. Dat blijkt onder meer uit de reacties op het PIRLS-onderzoek. Omdat bleek dat begrijpend lezen bij jongeren erop achteruitgaat, werd de rol van het onderwijs onder de loep genomen. De bijdrage die bibliotheken kunnen leveren kwam niet aan bod. Ook rond het thema 'mediawijsheid' kunnen bibliotheken een interessante partner zijn voor scholen en leerkrachten. Een structurelere samenwerking is dus wenselijk. Onder meer de eindtermen geletterdheid en de nieuwe leerplannen secundair onderwijs bieden hiertoe ruime mogelijkheden.

Het BoekenOverleg vraagt de Vlaamse overheid, en in het bijzonder de ministers van Onderwijs en van Cultuur, om de structurele samenwerking tussen bibliotheken en scholen te stimuleren via aanbevelingen, concrete programma's en extra (financiële) middelen. De overheid vraagt de verschillende onderwijsverstrekkers om deze samenwerking op te nemen in hun beleidsnota's en daar mee in te investeren.

Monitoring van openbare bibliotheken

De Vlaamse overheid beloofde om de impact van de radicale hervorming in het bibliotheekbeleid te monitoren. Tezelfdertijd schrapte ze de verplichting om cijfergegevens aan te leveren uit het decreet Lokaal Cultuurbeleid, waardoor de zogenaamde BIOS-gegevens vanaf 2016 onvolledig zijn. Daarnaast wordt er een vrijetijdsmonitor ontwikkeld, maar (nog) niet alle gemeenten nemen daaraan deel en voor de bibliotheeksector zal deze bovendien beroep doen op de (onvolledige) BIOS-gegevens. Men creëert een nieuw

instrument nadat men eerst een betrouwbaar instrument ondergraaft en tientallen jaren van cijfers verzamelen en controleren weggooit. Resultaat: de gemeenschap heeft geen zicht meer op hoeveel mensen gebruikmaken van openbare bibliotheken, noch waarvoor. De lokale besturen missen nu essentiële vergelijkende gegevens om hun bibliotheken te runnen, zoals bijvoorbeeld het aantal personeelsleden, de omvang van de collecties of de geïnvesteerde middelen.

Het BoekenOverleg vraagt dat de Vlaamse overheid blijft investeren in onderzoek naar de evoluties in de bibliotheeksector, dat zij de ontwikkelingen op het terrein op de voet blijft volgen en gepaste maatregelen neemt op basis van betrouwbare en duurzame monitoring.

Mediabeleid

Het BoekenOverleg streeft naar een goede en constructieve samenwerking met de openbare omroep en vraagt aan de Vlaamse overheid om in een volgende beheersovereenkomst met de VRT nadrukkelijk meetbare parameters op te nemen om het boek zoveel mogelijk op een positieve, wervende en inhoudelijke manier op alle radio- en televisienetten en hun digitale kanalen aan bod te laten komen in de reguliere programmatie.

Het BoekenOverleg vraagt om in de volgende beheersovereenkomst tussen de VRT en de Vlaamse overheid duidelijke en inhoudelijke parameters op te nemen met betrekking tot de letteren en het boek.

Betere ontsluiting van literair erfgoed

Om het literair erfgoed voldoende dynamisch voor het voetlicht te blijven brengen, pleit het BoekenOverleg voor meer middelen om een systematische digitale ontsluiting mogelijk te maken en voldoende zichtbaarheid van het literair erfgoed te garanderen. Om het literair erfgoed te (her-)dynamiseren, actualiseren en contextualiseren, is ook het onderwijs van cruciaal belang. Een verankering van het literair erfgoed in het lessenpakket zou het bereiken van die doelgroep aanzienlijk vergemakkelijken.

Het BoekenOverleg pleit voor een structurele samenwerking met de onderwijskoepels om een inbedding van het literair erfgoed in de eindtermen van (de derde graad van) het secundair onderwijs te realiseren.

Het BoekenOverleg pleit daarnaast voor middelen om leerkrachten en scholen door middel van participatieve projecten te laten kennismaken met literair erfgoed en klassieke literaire werken. Ook via een actieve rol van literaire organisatoren kan verder gewerkt worden aan de dynamisering van het literair erfgoed.

Het BoekenOverleg vraagt om voldoende middelen voor een optimale ontsluiting van het literair erfgoed.

Evaluatie gereguleerde boekenprijzen

De recente invoering van de gereguleerde boekenprijzen betekende de realisatie van een lang bepleite eis van het letteren- en boekenveld. Hoewel het uiteindelijke decreet een compromis werd tussen tegengestelde belangen kan de gereguleerde boekenprijzen nog steeds één van de hefboomen zijn voor het behoud van een rijk en divers boekenecosysteem. Het beteugelen van ongebreidelde kortingen moet zowel de uitgevers als de boekhandelaren in de eerste zes maanden na verschijningsdatum de mogelijkheid bieden om een iets gezondere marge te realiseren op nieuwe titels.

De implementatie van de gereguleerde boekenprijzen roept echter nog een aantal praktische vragen op en wellicht is een aantal van de bepalingen en werkwijzen vatbaar voor verbetering. Zo zijn de verschillende versies van de gereguleerde boekenprijzen over de taalgrens heen en de operationele oplossing voor Brussel niet ideaal. Bovendien maken de uitgevers zich zorgen over het verder inkrimpen van de boekenmarkt als gevolg van de grootdistributie en de exponentiële groei van e-commerce.

Het BoekenOverleg vraagt om een snelle(re) evaluatie van de effecten en resultaten van de gereguleerde boekenprijzen dan na de voorziene vier jaar van het decreet.

Het BoekenOverleg vraagt om een aanpassing van het decreet in functie van de objectieve bevindingen over de resultaten van de gereguleerde boekenprijs.

Optrekken van leenvergoeding

Net als in het merendeel van de Europese landen worden de leenvergoedingen in Vlaanderen door de overheid betaald. De vergoeding van €0,03 per uitlening (€0,02 voor de auteur en €0,01 voor de uitgever) blijft echter ver achter bij het Europese gemiddelde van €0,06. Het wordt tijd dat de leenvergoeding voor fysieke boeken minimaal wordt opgetrokken naar het Europese gemiddelde. Daarbij lijkt het een goed idee om deze verhoging uit het leenrecht te houden en haar te financieren uit de bijkomende Vlaamse cultuurmiddelen, zodat zij voor Vlaamse auteurs kan worden voorbehouden (zoals de bijkomende middelen voor e-lending in Nederland ook uit het leenrecht zijn gehouden en dus voor in Nederland uitgegeven auteurs zijn voorbehouden).

Het BoekenOverleg vraagt aan de Vlaamse overheid om de leenvergoeding voor auteurs op te trekken naar het Europese gemiddelde en dit te financieren vanuit de bijkomende cultuurmiddelen.

Prioriteiten op federaal niveau

Uitbouw e-depot

Duurzame bewaring en ontsluiting van digitale bronnen

De duurzame bewaring van onze digitale publicaties is anno 2018 een absolute must, zo blijkt uit onderzoek van de vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheken op vraag van de Vlaamse overheid. Steeds meer publicaties verschijnen alleen nog op het web en informatie die vandaag nog online beschikbaar is, kan morgen zijn verdwenen. De recente uitbreiding van het wettelijk depot naar digitale publicaties (e-boeken) is daarom een goede zaak, maar de uitwerking moet meer zijn dan een doorslag van het papieren depot (waar de publicaties uitsluitend binnen de muren van een nationale bibliotheek ter beschikking worden gesteld).

In een digitale context en met veranderde noden van gebruikers vragen we op meerdere plaatsen in het land (intra muros) toegang tot dit depot vanuit de zes partnerbibliotheken van de vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheken. Deze regionaal verspreide instellingen kunnen het selectiebeleid ondersteunen en ervoor zorgen dat de centraal beheerde collectie zo volledig mogelijk is.

Het (digitale) wettelijk depot biedt ook nieuwe kansen aan bibliotheken voor mensen met een leesbeperking. Toegang tot het depot kan een katalysator zijn om het productieproces van boeken in een aangepast leesformaat te vereenvoudigen en te versnellen. Deze vraag leeft ook bij de zusterbibliotheken in Franstalig België.

Wat de bewaring van Belgische websites betreft loopt nu het Promise-onderzoeksproject van de KBR en het Rijksarchief. Het zou goed zijn als dit onderzoek snel leidt tot de uitbouw van een webarchief zodat een digitaal zwart gat vermeden wordt. Ook hier is overleg en samenwerking met partners in Vlaanderen aangewezen. Zo kan de organisatie van een digitaal

depot en webarchief uitgroeien tot een modelproject van samenwerking over de beleidsgrenzen heen.

Het BoekenOverleg vraagt dat Vlaanderen structureel betrokken wordt bij de uitbouw en werking van het e-depot en het webarchief.

Het BoekenOverleg vraagt daarnaast om een (beveiligde) gedistribueerde toegang tot de digitale collectie voor de partnerbibliotheken van de vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheken.

Ten slotte vraagt het BoekenOverleg om een werkproces waarbij gedeponeerde (digitale) publicaties in de bibliotheken voor mensen met een leesbeperking ook (tijdelijk) beschikbaar zijn voor de omzetting naar een aangepast leesformaat.

Aangepaste taxshelter

Het afgelopen decennium heeft het instrument van de ‘taxshelter’ gezorgd voor een opvallende dynamiek in de audiovisuele sector. Recent heeft de Vlaamse minister van Cultuur dit instrumentarium ook uitgebreid naar de sector van de podiumkunsten en de gamedevelopment. Hoewel de laatste twee ontwikkelingen nog erg recent zijn, zijn de eerste indicaties zeer hoopgevend om via de taxshelter ook in deze domeinen voor bijkomende financiering en middelen uit de markt te zorgen. Het BoekenOverleg is vragende partij om de taxshelter voor culturele doeleinden ook te implementeren in het letteren- en boekenvak om zo maximaal middelen voor onze doelstellingen te kunnen mobiliseren.

Het BoekenOverleg vraagt aan de federale overheid om het instrumentarium van de taxshelter in een aangepaste vorm ook ter beschikking te stellen van het letteren- en boekenvak.

Beheersvennootschappen

De werking van de beheersvennootschappen moet transparant zijn, zodat de uitbetaling aan de auteurs correct, transparant en eenvoudig controleerbaar gebeurt. De beheersvennootschappen mogen niet meer dan een minimale overhead inhouden op hun totale inkomsten om een zo groot mogelijke doorbetaling aan auteurs en rechthebbenden te garanderen.

Faciliteren van langere residentieprogramma's

Het is voor schrijvers niet mogelijk om langer dan drie maanden op residentie te gaan schrijven. Voor wetenschappers zijn er daarentegen programma's die hen de mogelijkheid bieden om op uitnodiging voor één of twee jaar op residentie te verblijven. Ook schrijvers zouden, op uitnodiging van een deskundige organisatie, deze mogelijkheid moeten krijgen.

Het BoekenOverleg vraagt de federale overheid om de dienst vreemdelingenzaken een uitzonderingsregel naar Deens model te laten maken voor schrijvers, zoals die in België nu ook al geldt voor wetenschappers. Het gaat hierbij om een specifieke uitbreiding van het statuut van international scholar.

Toepassing verlaagd btw-tarief

België moet meteen na het op punt stellen van de btw-regelgeving op EU-niveau werk maken van de toepassing van het verlaagde btw-tarief voor alle elektronische publicaties (6%) – niet alleen voor boeken, maar ook voor periodiek verschijnende publicaties zoals tijdschriften. Op die manier komt er duidelijkheid: voor alle publicaties, op eender welke drager (papier of elektronisch), en ongeacht het platform, wordt dan in België dezelfde, verlaagde btw-voet toegepast. Dat is ook evident: de elektronische vorm van een publicatie is een product dat identiek is aan de papieren publicatie waarop al jaren het verlaagde btw-tarief wordt toegepast.

Het BoekenOverleg vraagt de toepassing van het verlaagde btw-tarief voor alle elektronische publicaties.

Prioriteiten op Europees niveau

Europese subsidies en maatregelen voor de letteren

In 2020 stopt Creative Europe (2014-2020), een subsidieprogramma van de Europese Commissie ter bevordering en ondersteuning van de internationale samenwerking in de culturele, creatieve en audiovisuele sectoren. Een van de drie programma-onderdelen van Creative Europe betreft het subprogramma Cultuur voor de culturele en creatieve sectoren. De laatste jaren hebben diverse literaire actoren in Vlaanderen gebruik gemaakt van deze regeling en waardevolle grensoverschrijdende contacten opgebouwd en verdiept. Het is belangrijk dat de Europese volksvertegenwoordigers inzetten op een nieuw subsidieprogramma op Europees niveau dat zich specifiek richt op de culturele sectoren.

Twee aandachtspunten verdienen daarbij extra aandacht. Ten eerste is het in de huidige regelingen onmogelijk om de kosten voor voorbereiding van een aanvraag te recupereren. Dit betekent ook voor grotere organisaties een stevige drempel. Het zou in beperkte mate mogelijk moeten zijn om aan gehonoreerde aanvragers een deel van hun voorbereidingstraject terug te betalen, precies omdat die strookt met de samenwerkingsmissie die de EU uitdraagt. Ten tweede zijn er op dit moment te weinig waarborgen voor auteurs om correct vergoed te worden binnen Europese projecten. In een nieuw reglement zouden hun rechten gegarandeerd moeten worden.

2020 is het laatste jaar van het subsidieprogramma Creative Europe. Het BoekenOverleg vraagt aan de Europese volksvertegenwoordigers om zich in te zetten voor een nieuw programma voor cultuursubsidies op Europees niveau, waarbij rekening wordt gehouden met het intensieve voorbereidingstraject voor een aanvraag en de rechten van auteurs gewaarborgd zijn.

De digitale revolutie biedt vele kansen en mogelijkheden. Nieuwe manieren om teksten te publiceren, exploiteren en delen brengen echter ook nieuwe uitdagingen voor het eerbiedigen en innen van het auteursrecht met zich mee. Het is inmiddels duidelijk dat de regels die hiervoor in de papieren wereld bestaan geen garanties bieden.

Het BoekenOverleg vraagt om in nauw overleg met de gebruikers een correcte regeling uit de werken met betrekking tot de vergoeding voor het online gebruik van auteursrechtelijk beschermde teksten.

Colofon

Verantwoordelijke uitgever

BoekenOverleg
Voorzitter: Jos Geysels
p/a Vlaams Fonds voor de Letteren
Generaal Van Merlenstraat 30
2600 Berchem

Contact

Noemi De Clercq (noemi.declercq@vfl.be)

Redactie

BoekenOverleg

Eindredactie

Matthijs de Ridder, Anja Goyens

Lay-out

Gunther Fobe

Druk

Graphius

Overname van inhoud uit deze brochure is alleen toegelaten mits bronvermelding.

© Memorandum BoekenOverleg 2019

Alle rechten voorbehouden.

D/2019/9430/2

Cultuurconnect

